

багатьом підприємствам і натомість санкціонує ідентифікацію через встановлення Переліку небезпечних речовин (як додатка до даної Директиви). Безперечно, що така модель правовідносин не є новою для нашої правової доктрини і є нічим іншим, як трансформацією вітчизняної “теорії речовин (матеріальних об’єктів)” (Красавчиков О.О., 1968 р.).

Українське законодавство пішло дещо іншим шляхом у цій частині. Кабінетом Міністрів України Постановою від 27 липня 1995 р. N 554 було затверджено Перелік видів діяльності та об’єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, який в цілому із певними застереженнями можна відносити до апологетики “теорії діяльності”.

Гармонізуючи власне законодавство із Європейськими та світовими підходами щодо ідентифікації джерел підвищеної екологічної небезпеки 18 січня 2001 р. Верховна Рада приймає Закон України “Про об’єкти підвищеної небезпеки”, яким визначає, що об’єкт підвищеної небезпеки - об’єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об’єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

Звичайно, залишається відкритим питання про співвідношення вимог цього Закону із ст.450 чинного ЦК України та ст.1264 (1236) ініційованого нового ЦК України. Проте слід відмітити загальну тенденцію щодо розширення меж деліктології за кордони суто галузевих досліджень і синтезування доробків доктрин різного галузевого спрямування у рамках міждисциплінарної юридичної науки, що стимулює взаємне збагачення наукових скарбниць як цивільного, так і екологічного і інших галузей права.

Боровська Т.А.,

ад’юнкт кафедри цивільного права

Національної академії внутрішніх справ

України, м. Київ

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ’Я ДОВКІЛЛЯ

Право на безпечне для життя і здоров’я довкілля є одним з особистих прав людини, яке закріплено статтею 50 Конституції України і відповідно до конституційних засад є непорушним і невідчужуваним. За своїм характером це абсолютне право, тісно пов’язане з правом на життя. В статті 50 Конституції також проголошено право кожного на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя і здоров’я довкілля.

Право на безпечне для життя і здоров’я довкілля за своїм характером – пасивне право, бо підставою для його виникнення є норма закону, а тому суб’єктові не обов’язково вступати у відповідні відносини. Як для будь-якого абсолютного права для нього характерна наявність невизначеного кола зобов’язаних осіб, що повинні утримуватися від його порушення, в тому числі й держава.

На відміну від цього права, право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля - це активне право особи, яке реалізується шляхом звернення до суду з позовом до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди не лише здоров’ю, а й майну внаслідок негативного впливу на навколишнє середовище.¹

Слід зазначити, що на сьогодні справи даної категорії є поодинокими в судах України. Однією з причин такої ситуації є низький рівень еколого-правової свідомості населення², відсутність знань законодавчих положень. Друга причина – нігілістичне відношення до права громадян на одержання повної та достовірної інформації про стан довкілля і його вплив на стан здоров'я, від органів, які зобов'язанні надати таку інформацію, а також відмова у наданні відповідної інформації, за що повинні застосовуватися передбачені законодавством санкції адміністративної або кримінальної відповідальності.³ Вільний доступ до отримання даних про стан довкілля зумовлює реальну можливість більш оперативно реагувати на ситуації створення небезпеки життю, здоров'ю, майну внаслідок погіршення стану довкілля.

Так, небезпека заподіяння шкоди надалі може стати підставою для позову про усунення цієї небезпеки. Суд має право, враховуючи конкретні обставини справи, ухвалити рішення про вжиття належних заходів для усунення небезпеки в строк, передбачений в рішенні.

Шкода, завдана внаслідок неусунення небезпеки життю і здоров'ю фізичних осіб, їхнього майну та майну юридичних осіб, підлягає відшкодуванню за правилами, які регулюють зобов'язання із заподіяння шкоди (статті 440 – 467 Цивільного кодексу України та статті 1220 – 1263 нового Цивільного кодексу України). Як свідчить практика, заподіювачами шкоди життю, здоров'ю та майну внаслідок погіршення довкілля є юридичні особи та фізичні особи (промислові підприємства, транспортні організації, індивідуальні підприємці тощо), які порушують нормативи граничнодопустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, що виходять з кожного конкретного стаціонарного джерела забруднення. За родом діяльності зазначені особи є володільцями джерел підвищеної небезпеки, і підстави їх відповідальності визначаються ст.450 ЦК України та ст.1236 нового ЦК України. Обсяг відповідальності передбачається статтями 1241 і 1244 нового ЦК України.⁴

Враховуючи, що при відшкодуванні шкоди заподіяної життю та здоров'ю громадянина, внаслідок негативного впливу на стан довкілля, слід застосовувати статті 440 і 450 Цивільного кодексу України. Стаття 440 ЦК України визначає сукупність умов для накладання відповідальності на заподіювача шкоди, а саме:

- наявність шкоди. При відсутності шкоди не виникає і обов'язку по відшкодуванню шкоди;
- протиправність дій заподіювача шкоди, що полягає в порушенні діючих правових норм, в результаті чого заподіюється шкода громадянину чи організації. Шкода може заподіюватися як протиправними діями так і бездіяльністю, тобто не виконання певних обов'язків, покладених на заподіювача шкоди;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою. Відшкодуванню підлягає лише шкода, яка є результатом протиправної поведінки;
- вина в заподіянні шкоди у формі умислу чи необережності.

Діюче законодавство закріплює правило про презумпцію вини, тобто заподіювач шкоди вважається винним, поки не доведе протилежне.

Потерпілому достатньо довести лише факти заподіяння шкоди і розмір збитків. Якщо заподіювач шкоди вважає себе невинним, він має можливість довести дані обставини.

Обов'язок по відшкодуванню шкоди при відсутності вини передбачена статтею 450 ЦК України, яка встановлює відповідальність за шкоду, спричинену джерелом підвищеної небезпеки. Організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих, повинні відшкодувати шкоду, спричинену джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Причинний зв'язок як умова цивільно-правової відповідальності характеризується наступними рисами :

- причинний зв'язок повинен носити об'єктивний характер;
- причинний зв'язок повинен мати відповідну послідовність, коли протиправна поведінка спричиняє заподіяння шкоди ;
- причина повинна з необхідністю породжувати свій наслідок ;
- причина і наслідок повинні бути юридично значимими, тобто здатними породжувати деліктне зобов'язання і цивільно-правову відповідальність.⁵

Практичний доказ причинно-наслідкового зв'язку у відповідній сфері – справа надзвичайно складна. При підготовці матеріалів для пред'явлення позову, позивач обґрунтовує розміри шкоди, збитків, втрат, недодержаних доходів, розміри компенсації. Поряд з відшкодуванням шкоди здоров'ю і майну, заподіяної екологічними правопорушеннями, громадянин має право на відшкодування моральної шкоди або втрат, пов'язаних з моральними травмами.

Стаття 440¹ ЦК України і стаття 23 нового ЦК України передбачає відшкодування моральної шкоди. Фізичні та юридичні особи мають право на відшкодування моральної шкоди заподіяної їм внаслідок порушення їх прав. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню і не пов'язана з сумою цього відшкодування.

У юридичній літературі висловлена думка про допустимість невинної відповідальності за заподіяння моральної шкоди при ушкодженні здоров'я джерелом підвищеної небезпеки⁶. У новому ЦК України також перелічені випадки компенсації моральної шкоди незалежно від вини заподіювача, зокрема, якщо шкоду завдано життю і здоров'ю фізичної особи джерелом підвищеної небезпеки (ст.1262 нового ЦК України).

Засоби відшкодування шкоди залежать від того, яким чином вона заподіюється : постійним, неперервним впливом на навколишнє природне середовище (тобто проживання в екологічно несприятливих умовах) або поодинокими повторюючимися випадками. В першому випадку відшкодування, як правило, проводиться в позасудовому порядку , наданням громадянам заходів соціально-економічного захисту, пільг та компенсацій. Що стосується другого випадку, заподіяна шкода компенсується в судовому порядку.

Законодавство встановлює принцип повного відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та майну громадян несприятливим впливом навколишнього середовища. За цивільним законодавством, при визначенні величини заподіяної шкоди, враховується : ступінь втрати працездатності потерпілим; затрати на лікування та відновлення здоров'я; затрати, пов'язані з упущенням професійних можливостей; затрати, пов'язані з необхідністю зміни місця проживання і способу життя, професії, а також втрати, пов'язані з моральними травмами, неможливістю мати дітей або ризиком народження дітей з уродженими патологіями в результаті несприятливого впливу навколишнього середовища. Щодо повного обсягу відшкодування шкоди, завданої майну громадян з приводу порушення прав на безпечне довкілля, цивільним законодавством враховуються не лише реальні збитки в результаті знищення або пошкодження, тобто зниження якості і вартості, будівель, житлових і виробничих приміщень, іншого майна, природних ресурсів, що перебувають у власності громадян, а також неодержаних доходів (упущеної користі), внаслідок негативних дій.

Підставою накладення на боржника обов'язку відшкодувати спричинені збитки є правопорушення. Структурними елементами якого є об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона. Для даної категорії правопорушень об'єктом є праввідносини, що виникають з реалізацією права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Об'єктивну сторону утворюють протиправність, збитки і причинний зв'язок. В суб'єктивну сторону

правопорушення входить вина. Для даної категорії справ вина може не встановлюватися для осіб, що володіють джерелами підвищеної небезпеки, якщо вони не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Відповідальність за спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки настає незалежно від вини.

Суб'єктами відповідальності за заподіяння шкоди можуть бути як громадяни, так і юридичні особи. Суб'єктами відповідальності за шкоду заподіяну джерелами підвищеної небезпеки є організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточення. Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року (п.4) до володільців джерел підвищеної небезпеки належать: власники джерел підвищеної небезпеки (кооперативи, акціонерні товариства, громадяни, тощо); організації, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на праві повного господарського відання або на праві оперативного управління (державні підприємства та установи); організації та громадяни, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на підставі відповідних договорів (договору оренди, підряду); організації, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на підставі адміністративного акта про передачу їх у тимчасове користування. Верховний Суд України вважає, що ст.450 ЦК України не передбачає звільнення володільця джерела підвищеної небезпеки від відповідальності в тих випадках, коли заподіяння шкоди сприяла неправомірна поведінка третьої особи. Отже, суб'єктом відповідальності перед потерпілим є володілець джерела підвищеної небезпеки. Останній має право пред'явити регресний позов до винної третьої особи⁷.

Не є володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальність за шкоду перед потерпілим особа, яка експлуатує джерело підвищеної небезпеки внаслідок трудових відносин з володільцем цього джерела а також при виконанні трудових обов'язків. Якщо ця особа винна в заподіянні шкоди, то вона відповідає перед володільцем джерела підвищеної небезпеки по регресному позову, який пред'явлено на підставі трудового законодавства.

Відповідальність похідних володільців (наймача, охоронця, підрядчика) може виключити відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки, якщо останній в момент заподіяння шкоди не експлуатував джерело підвищеної небезпеки.

Володілець джерела підвищеної небезпеки не відповідає за шкоду, заподіяну дією цього джерела, якщо доведе, що володіння ним було втрачено не з його вини, а в результаті протиправних дій інших осіб. В подібних випадках до відповідальності за ст.450 ЦК України притягаються особи, які фактично володіли джерелом підвищеної небезпеки в момент заподіяння шкоди.

Наявність причинного зв'язку між шкодою, заподіяної здоров'ю і джерелом її заподіяння, визначення ступеня шкідливого впливу на працездатність та життєздатність людини доводиться судовою експертизою, і в першу чергу результатами медично-соціальної експертної комісії і спеціалізованої лікувально-консультативної комісії (ЛКК).

По даній категорії справ можлива судово-екологічна експертиза. Екологічна експертиза при розгляді судом цивільних справ може бути віднесена до ряду перспективних, доказові можливості якої в повній мірі ще не оцінені.⁸

Література

1. Краснова Н.І., Малишева Н.І., Шевчук П.І. Судовий захист екологічних прав України: Довідник для суддів. – К., 2000.
2. Кравченко С.М. Захист екологічних прав громадян в Україні і США: порівняльний аналіз // *Право України*. – 1995. – № 5–6.
3. Дзера О.В. Зобов'язальне право, теорія і практика. – К., 2000.
4. Толстой Ю.К., Сергеев А.П. Гражданское право. – М., 1996.

5. Сахнова Т.В. *Експертиза в суді по гражданским делам.* – М., 1997.
6. Дзера О.В., Кузнецова Н.С. *Цивільне право України.* – К.: Юрінком Інтер, 2001.

¹ Краснова Н.І., Малишева Н.Р., Шевчук П.І. Судовий захист екологічних прав громадян України: Довідник для суддів. – К., 2000. – 17 с.

² Кравченко С.М. Соціально-психологічні аспекти правової охорони навколишнього середовища. – Львів, 1998. – С. 109–121.

³ Кравченко С. Захист екологічних прав громадян в Україні і США : порівняльний аналіз // *Право України.* – 1995. – № 5– 6. – 34 с.

⁴ Дзера О.В. *Зобов'язальне право, теорія і практика.* – К., 2000. – 800 с.

⁵ *Государство и право.* – 2000. – № 10. – С. 79–84.

⁶ Толстой Ю.К., Сергеев А.П. *Гражданское право.* – М., 1996. – Ч. 1. – 281 с.

⁷ Дзера О.В., Кузнецова Н.С. *Цивільне право України.* Кн. 2. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 646–648.

⁸ Сахнова Т.В. *Експертиза в суді по гражданским делам.* – М., 1997. – 165 с.

Берестова І.Є.,

ад'юнкт кафедри цивільного права

Національної академії внутрішніх справ

України, м. Київ

СУБ'ЄКТИВНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З БЕЗПІДСТАВНОГО ЗБАГАЧЕННЯ

Одним з найбільш спірних питань в юридичній літературі, яка присвячена дослідженню зобов'язань з безпідставного збагачення, є питання про суб'єктивні умови виникнення цих зобов'язань. Закон, як відомо, не містить в нормах статті 1265 нового Цивільного кодексу України прямих вказівок про те, яким повинно бути психічне відношення набувача до дій, які він скоює з приводу безпідставно набутого майна. Звичайно, що таке становище породжує в юридичній літературі наявність різних поглядів на значення та місце суб'єктивних умов виникнення цих зобов'язань.

Панівною в радянській юридичній літературі була концепція, у відповідності до якої зобов'язання по поверненню безпідставно набутого виникають тільки при відсутності вини набувача в безпідставному отриманні майна. Найбільш послідовне вираження ця концепція отримала в роботах А.Н. Арзмазцева, К.А. Флейшиць, О.С. Йоффе, в ранніх роботах В.А. Рясенцева. Сутність точки зору цих авторів, яку можна назвати концепцією “відсутності вини” полягає в тому, що зобов'язання з безпідставного збагачення виникають як наслідок збігу обставин, при яких одна особа за відсутністю своєї волі та свідомості набуває майно, завдаючи при цьому шкоду іншій особі. Автори дійшли висновку, що за лінією вини можна зробити розмежування між зобов'язаннями з відшкодування шкоди та безпідставного збагачення: є вина в діях особи, яка набула майно – виникає зобов'язання з відшкодування шкоди, нема в її діях вини – настає зобов'язання з безпідставного збагачення. Позов з безпідставного збагачення подається тільки в тому випадку, якщо відсутня вина як одна з найважливіших умов, які необхідні для пред'явлення позову із спричинення шкоди. [1] Але ж, хоча закон і не встановлює в своєму тексті ясних та чітких вказівок на суб'єктивні умови виникнення зобов'язань, це зовсім не означає, що нормативне регулювання вказаних суспільних відносин здійснюється за юридично